

Ханс Магнус Енценсбергер: „Нежното чудовище Брюксел“, четвърт век след „Ах, Европа“

Гл. ас. д-р Даниела Дечева,
СУ „Св. Климент Охридски“

Ханс Магнус Енценсбергер е един от многобройните интелектуалци в немскоезичното културно пространство¹, които размишляват и пишат за различни аспекти на европейската култура и идентичност. Близко петдесет години, днес 85-годишният поет, белетрист, есеист и критик Енценсбергер не спира да следи и коментира значими обществени тенденции в европейски план. Често обвиняван в неясни и променливи позиции, самият той като че ли се наслаждава на интелектуалната си ексцентричност и на свободата да бъде винаги в опозиция. Най-вече две негови произведения, придобили особена известност, по недвусмислен начин илюстрират отношението му към Европа като социокултурен феномен, от една страна, и като институционална конструкция - от друга. През 1987 г. излиза емблематичният сборник *„Ах, Европа“*, а през 2011 г. - есе с провокативно заглавие *„Нежното чудовище Брюксел или обезпращането на Европа“*. Чрез него Енценсбергер влиза в полемика с австрийския писател Роберт Менасе, който застава на почти противоположна позиция.

В *„Ах, Европа“* Енценсбергер прави есеистични портрети на седем европейски страни, които посещава с подкрепата на няколко издателства и радиостанции². Освен многозначителното междуметие в заглавието, към

¹ Сред най-значимите от тях са Новалис, Фридрих Шлегел, Хайнрих Хайне, Фридрих Ницше, Томас и Хайнрих Ман, Херман Брох, Хайнрих Бьол, Мартин Валзер, Райнхолд Шнайдер, Адолф Мушг и др.

² Die Zeit (Хамбург), Dagens Nyheter (Stockholm), L'Espresso (Rom), Universitetsforlaget (Oslo), El Pais (Madrid), Süddeutscher Rundfunk (Stuttgart), Norddeutscher Rundfunk (Hannover), Sender Freies Berlin. Те публикуват или излъчват изцяло или частично „репортажите“ на Енценсбергер, преди да излязат в сборника.

догадки подтиква и подборът на страните: Швеция, Италия, Португалия, Унгария, Норвегия, Полша и Испания. Още тук като че ли прозира обичайната му неконформистка нагласа: от една страна са пропуснати Германия, Франция, Великобритания - страни с конституиращ принос в културното и политическото развитие на континента. От друга страна, присъствието на две по онова време социалистически страни подчертава разбирането му, че политическото и идеологическото разделение на Европа не намалява нейната пъстрота и пълнокръвност. Все пак именно политическата и силно зависимата от нея социална реалност е основна тема във всички есета. Енценсбергер се опитва да улови характера на всяка страна, като непременно го прочита през историческите му трансформации. По-скоро рядко взема отношение по европейските обществени структури и интеграционни процеси, а когато го прави, то е пореден повод да изрази трайната си нагласа - антицентралистична и антиколективистична, антиинституционална, критична към всяка идеология, към медийната власт, към игнорирането на историческата приемственост и културните и менталитетни различия.

Енценсбергер впечатлява с ерудиция и безпощадна критичност, с провокативен, лапидарен стил, граничещ нерядко с цинизъм, но също с удивително многопластови прозрения. Съчетава аргументирането с емоционалност, борава виртуозно с думите и смело с историческите си познания, а към това добавя и богатите си лични впечатления от няколко европейски и извъневропейски страни, в които е живял (Франция, Норвегия, Италия, САЩ, Куба). Понякога сякаш изпитва търпението на читателя с крайни обобщения, повърхностно и маниерно иронизиране, скандални или пък изненадващо лирични поанти.

Не е възможно да се предаде в няколко страници пълнотата от образи и анализи, събрани между кориците на „Ах, Европа“. В своеобразния хетерогенен жанр на Енценсберговите текстове са трудно различими границите между репортаж и фикция. Той съчетава погледа на фланьора с аналитичния подход на учен и фантазията на писател. При представянето на страните авторът редува собствени размисли с монолози на местни хора, най-често интелектуалци и най-вероятно фиктивни. Със самокритичност, стигаща до самоотрицание, те изричат болезнени прозрения, но така те като че ли звучат малко по-приемливо, отколкото биха звучали в думите на един посетител чужденец. Впечатленията на разказвача по-скоро потвърждават десетилетни стереотипи: например за шведската солидарност, безкористност, благородство, умереност, откритост, честност; за пословичната норвежка нетърпимост към показността, разхищението и лукса, съчетана с изключителна социална отговорност; за икономическия, правен

и административен произвол, безнаказаност и неефективност в Италия, но и за потребността на северноевропейците от тази „световна Аркадия“, от това южно убежище³. За португалската „островна“ отделеност от континента, безвременна и безплодна тъга по изгубената колониална империя, за непреводимата дума „saudade“. За демагогията, цинизма и репресиите в социалистическа Унгария, за повсеместната ерозия и ентропия под мотото на режима, че „грохналото трае най-дълго“⁴.

Особено интригуващ е епилогът, който Енценсбергер добавя към колекцията от портрети на европейски страни - две години преди срива на социалистическия лагер той предлага поразителни антиципации на посттоталитарна Европа. Под формата на фиктивен репортаж от фиктивен американски кореспондент, публикуван на 21.02.2006 г. във фиктивния в. „*The New New Yorker*“ Енценсбергер представя Европа след срива на социализма като изгубила ориентир, сякаш потънала в хаос, от който никой не знае как да излезе. Някои от описаните ситуации са предвидени по изумително точен начин, други са по-скоро крайни, макар и не невъзможни. Берлинската стена е съборена, двете германски републики съществуват, макар и по-скоро формално, руските туристи са навсякъде. Бордо е поразен от авария в АЕЦ през 1996 г., която слага край и на винарската традиция на района. Особено силна алегория за разяждащата сила на комунистическите режими е ситуацията в Букурещ - „дивият Изток“ за западноевропейски и американски инвеститори. Сред множеството шокиращи думи за Румъния като нация и държава, за пост-социалистическата ѝ действителност, тогава още ненастъпила, е и репликата на един от героите: „Чаушеску, този стар гангстер, разчисти, каквото можа, преди неговите хора най-накрая да го гръмнат“⁵. Румъния през 2006 г. авторът вижда потънала в бедност, престъпност и безнаказаност. Унищожени са документите за бившите комунистически функционери, делата са недовършени, но привилегиите са запазени. С думите на една от въображаемите си местни събеседнички Енценсбергер обобщава: „Както виждате, може да се живее и с пречупен гръбнак“⁶.

Епилогът на „*Ах, Европа*“ съдържа безпощадни оценки за американските хегемониални претенции, параноичност и амбивалентно отношение към малкия, но пъстър и своенравен Стар континент, за германците и тяхното привидно единство, за европейците и тяхната привидна общност, за която се плаща все по-висока материална и нематериална цена.

³ Enzensberger, Hans Magnus. *Ach Europa*. Frankfurt am Main, 1987, S. 107.

⁴ Пак там, с. 129.

⁵ Пак там, с. 486.

⁶ Пак там, с. 490.

„Ах, Европа“ е сборник, писан сякаш с наслада, без бързване, с пълнота и перспективи във времето и пространството като истинско пътешествие, в което читателят едновременно открива страни и се изгубва в тях. Въпреки отчетливите линии на трайните си възгледи, впрочем сходни с тези на повечето интелектуалци извън политиката, Енценсбергер не дава категорични отговори, понякога изпада в маниерност и непоследователност. Двуславно му отношение към модернизацията и институциите се изразява в това, че ги приема само дотогава, докато станат обсебващи и безалтернативни, докато започнат да отнемат индивидуалната свобода. Той настойчиво предупреждава за опасностите от забравата или непознаването на историята, но не приема и героизирането на нациите. Меандрите на мисълта му оставят у читателя парадоксалното усещане, че въпреки словесната безпощадност изпитва дълбока симпатия към всяка страна, която подлага на дисекция, и най-вече към нейните граждани.

След двадесет и четири години, в които не е преставал да взема отношение по проблемите на Европа, Енценсбергер обобщава актуалната си позиция в есето *„Нежното чудовище Брюксел или обезправяването на Европа“*⁷. Познатите мотиви на критическото му мислене тук са доведени до крайност, но от съдържателната и стилистична плътност и дълбочина на предишни негови произведения в този текст личи твърде малко. Авторът саркастично взема отношение по различни аспекти на конструкцията и подходите на ЕС, за да обясни защо вижда в тях система за попечителство и колонизиране⁸. Може да се каже, че малкото места в текста, които изразяват респект, са признанието за безспорните постижения на европейската интеграция: непознатата досега „аномалия“ на шейсетгодишен мир, свободата на движение, защитата на потребителите, разрешаването на някои проблеми, непосилни за отделни държави и др.⁹ Енценсбергер прави екскурс към първите стъпки на интеграцията, в който специален реверанс получава Жан Моне. Уважение засвидетелства и на брюкселските чиновници от среден ранг, които са отлични специалисти и за разлика от политиците по високите етажи са се доказали в невероятна конкуренция. Все пак не спестява хапливия намек, че „изолацията и автореферентността нарастват с отдалечаването от родината“¹⁰.

⁷ С финансовата подкрепа на фондация Sonning в Копенхаген и Prix de Litterature Europeenne в Сопнас. Есето е завършено през януари 2011, части от него са публикувани в бр.9/2011 на сп. „Шпигел“.

⁸ Enzensberger, Hans Magnus. *Sanftes Monster Brüssel oder die Entmündigung Europas*. Berlin, 2011, S. 67.

⁹ Пак там, с. 7.

¹⁰ Пак там, с. 35.

Основните критики на есето са насочени към манията за регулиране, което за Енценсбергер означава и опасно уеднаквяване, и мегаломанията на ЕС - разширяването на компетенции и граници повече, отколкото той може да понесе и овладее. Според автора Съюзът придобива все по-авторитантни черти, все повече се обособява като далечен и неразбираем и затова възприеман като враждебен кафкиански механизъм. Меката форма на власт на ЕС е действително нова по рода си. Тя е химера в двата смисъла на думата: утопичен проект и същевременно хибридно същество, което иска да наложи с непрекословен авторитет хуманните си намерения, преследва ги с хитрост и търпение и така се превръща в нещо като „поправителен дом“ за своите подопечни¹¹. Все по-отчетливите опити да се форматира мисленето в догматично-идеологически схеми, а отклоненията от тях да се стигматизират като антиевропеизъм, Енценсбергер сравнява с якобинските подходи или с тези на СССР и неговото политбюро. Според него твърденията, че няма алтернатива на действията на ЕС, обиждат човешкия разум, защото приличат на забрана за мислене и капитулация¹². Засега европейците не се опълчват особено убедително срещу своето обезправяване, недоволството им се изразява по-скоро в „безмълвен или скрит саботаж, безучастност, цинизъм, презрение към политическата класа или колективна депресия“¹³.

Голяма част от критиките на Енценсбергер споделя и Роберт Менасе, макар и с различна трактовка. И двамата автори са съгласни с добре познатите упреци към ЕС - липсата на пряка демокрация и реална субсидиарност; ограничените компетенции на ЕП; непрозрачното вземане на решения; свръхинституционализирането; „еластичните клаузи“, които позволяват на ЕС да нарушава собствените си договори и правила; утвърждаването на ЕС като проект на елитите със засилващо се влияние на лобистите, неспособен или нежелаещ да се справи с глобално действащия „призрак“ на капиталовия пазар; липсата на разпознаваема европейска общественост, която да се противопостави на тези дефекти.

Романистът и есеист Менасе¹⁴ е известен с критично отношение към родната си Австрия и нейната (а и не само нейната) проблематична идентичност. От години въпросите за настоящето и бъдещето на Европа също са в центъра на неговия интерес. Той прекарва известно време в Брюксел

¹¹ Пак там, с. 58.

¹² Enzensberger, Hans Magnus. *Sanftes Monster Brüssel oder die Entmündigung Europas*. Berlin, 2011, S. 48.

¹³ Пак там, с. 60.

¹⁴ Сред многобройните му отличия са наградата на гр. Цюрих „Макс Фриш“ за цялостно творчество (2014 г.) и наградата на германската фондация „Фридрих Еберт“ за политическа книга (2013 г.).

с намерението да получи колкото може по-достоверни впечатления от начина на работа и атмосферата в институциите на ЕС. Идеята му е да напише роман-панорама на една гранична епоха в навечерието на нова - мащабна и преломна, чийто главен герой е служител в Европейската комисия. Такъв роман засега няма, но впечатленията си авторът обобщава в есето „Европейският куриер. Гневът на гражданите и мирът в Европа, или защо подарената демокрация трябва да отстъпи на извоюваната“ (2012)¹⁵. Клишетата, които Менасе като повечето хора имал в представата си за брюкселската бюрокрация, се разпадат едно след друго от редица приятни изненади: ЕК е „отворена и прозрачна институция“ с изключение на ГД „Култура“; администрацията е изключително оптимизирана, скромна и пестелива - по-евтина от администрацията на Виена; чиновниците са висококвалифицирани, забавни, космополитни полиглоти, които, освободени от ирационалността на т.н. „национална идентичност“, гледат на нея със самоирония¹⁶. Логиката и внушението на Менасе в цялото есе имплицират, че националните интереси винаги са противоположни на общоевропейските, което - ако беше вярно във всички случаи - би обезсмислило съществуването на ЕС.

Менасе обяснява финансовата криза изцяло като политическа и следствие от, според него, повсеместния национализъм, под който той неубедително обобщава всяка идентификация с националното. Тъй като смята, че проявите му са винаги катастрофални, а националните интереси и идентичност са фикция и „изтъркана идеология“¹⁷, предлага отмяната на Европейския съвет като проводник на национализъм. „Съветът трябва да се махне! Без заместител!“ и „Национализмът отмира, в средносрочен план можем да отменим и националните парламенти“¹⁸, пледира Менасе и смята, че същинският израз на Европа са регионите - като идентичност, институции, избори и вземане на решения. Регионални трябва да са и медиите, които засега, обвързани с националната политика, възпрепятстват възникването на общоевропейска общественост. В мечтите му за една подпомогната от европейските медии наднационална солидарност германските таксиметрови шофьори, чиновници и учители например ще застанат на страната на засегнатите от кризата свои гръцки колеги, а не на политиците, които са избрали¹⁹. За мен е съмнително, че такъв пролетарски интернационализъм би бил по-успешен в глобализирания свят, отколкото в индустриализирания се. В цялото си есе обаче Менасе е

¹⁵ Menasse, Robert. Der europäische Landbote. Wien, 2012.

¹⁶ Пак там, с. 21-23.

¹⁷ Пак там, с. 64.

¹⁸ Пак там, с. 94 и с. 88.

¹⁹ Пак там, с. 56.

втъкал посланието, че това, което днес изглежда утопично, си заслужава риска, защото според него алтернативата би била катастрофална. На националните политици вмениява единствено личен интерес от преизбиране в собствените им страни и ги презира заради тяхната „глупава и поради това общественоопасна страхливост“²⁰. Менасе не може да се примири, че чрез националните листи в Европейския парламент влизат много „националистични антиевропейци“, които саботират работата му, а ЕП се превръща в „депо за опасни политически отпадъци“²¹.

Не е изненада, че Менасе е особено критичен най-вече към германските политици и граждани - с упреци и реторика, познати най-малкото от „Германска Европа“ на Улрих Бек, а и от много други анализи. „Ерата Меркел“ определя като преход между следвоенното помирение между народите и поколението „Еразъм“ и отрича способността на настоящия германски канцлер да прави истинска европейска политика от мащаб на Хелмут Кол. В опита си да обясни според него осъдителната политика на Меркел есеистът си позволява нелеп опит за анализ на биографията и нагласата ѝ на фона на източногерманския ѝ произход, който звучи повече убедено, отколкото убедително²².

Индиректният дебат, който Енценсбергер и Менасе провеждат чрез своите есета за Европа (обширни части от които са публикувани преди издаването им в книги в сп. *Spiegel*, респ. в. *Die Zeit*), позволява следното обобщение: ако Енценсбергер предлага ход назад в интеграцията и регулирането с ясното съзнание, че това е най-трудната маневра, Менасе настоява, че трябва да се намери нова форма постнационална демокрация, която да предизвика фундаментална реформа на националните и европейските политики. Ако Енценсбергер иронично потвърждава, че за съжаление на евроутопистите, хората все още мислят в национални категории и в това вижда нормалната реакция за запазване на спасителното многообразие, Менасе се ужасява от това и пледира за разграждане на старите представи за демокрация в национални категории, припомняйки, че след Втората световна война и Римските договори са изглеждали утопични.

Както „*Нежното чудовище Брюксел*“, така и „*Европейският куриер*“ би трябвало да се четат с предпазливост заради памфлетно-манифестното си звучене, редукционизма, натрапчивото, на места агресивно повторение

²⁰ Menasse, Robert. *Der europäische Landbote*. Wien, 2012, S. 59.

²¹ Пак там, с. 83.

²² Пак там, с. 47-48.

на идеи, което по-скоро подкопава убедителността на текстовете. Намирам за особено смущаваща злоупотребата с квалификацията „национализъм“ у Менасе. Безразборното размахване на това понятие с нищо не намалява потенциалната опасност от самото явление.

Възклицанието на Енценсбергер „Ах, Европа“ като че ли се е превърнало в крилата фраза. През 2012 г. под същото заглавие Юрген Хабермас издава няколко свои текста, предимно речи по различни поводи. Той е познат като един от най-активните евроалармисти, както сам определя себе си, а възгледите му за слабостите на европейската политика и решенията, които предлага, са добре известни. Затова ще цитирам по-скоро мнението му за ролята на интелектуалците в дебата за Европа. Според него те не бива да се превръщат в журналисти, коментирайки текущо актуалните теми, и да забравят, че авторитетът им не се гради на медийна популярност. Според Хабермас те трябва да пазят авангардния си усет за важните процеси и да алармират в ключови моменти. За тази цел са им нужни няколко всъщност съвсем „негероични добродетели: подозрителност и чувствителност за накърняването на нормативната инфраструктура на общността; тревожно предусещане на опасностите, които заплашват менталното устройство на общата политическа форма на живот; усет за това, което липсва и би могло „да бъде по друг начин“; известна фантазия за разработването на алтернативи и малко смелост за поляризиране, за провокативен изказ, за памфлет“, при това без пресилени реакции²³.

За заключение нека послужат предупрежденията на още двама писатели от немскоезичното пространство, ангажирани в дискурса за Европа. Те апелират към нейните граждани да не забравят поуците на историята, да не се водят само от икономическите си интереси, да не позволяват императивите на пазара да ги принизяват до потребители. В една своя реч от 1957 г., озаглавена „Европа като форма на живот“, писателят Райнхолд Шнайдер смята, че властта и свободата не са непременно взаимноизключващи се, а сърцевината на Европа като битие и начин на мислене образуват свободата, мярката, откритостта и търсенето. Почти петдесет години по-късно швейцарският писател Адолф Мушг също определя като характерни за културата на континента продуктивното съмнение и чувството за мярка. В една своя реч от 2012 г. по повод германския национален празник (3 октомври, Ден на германското единство) Мушг споделя между другото: „Мечтая за „общество на знанието“, готово да научи, че с всеки въпрос, получил отговор, експотенциално нараства броят на

²³ Habermas, Jürgen. Ach, Europa. Frankfurt am Main, 2012, S. 84

въпросите, които още нямат отговор; за една сократова Европа.²⁴ Дали и как тези антични ценности могат да бъдат опазени в една постнационална, все по-често определяна като постдемократична, а според един израз на *New York Times* и постистинна (post-truth) епоха²⁵, едва ли може да се предвиди.

Библиография

1. Bader, Urs. 2011, Ach, Europa!, <http://www.tagblatt.ch/aktuell/kultur/kultur-tb/Ach-Europa;art41,2564056>, последно посетено на 6.05.2014.
2. Baier, Lothar. 1987, Europa - eine heitere Schauergeschichte, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13525088.html>, последно посетено на 6.05.2014.
3. Bittner, Jochen. 2010, So nicht, Europa. München: dtv, 2010.
4. Boispéan, Stéphane du. 2011, Enzensberger: EU ist ein 'sanftes Monster' - und was ist mit dem Nationalstaat?, www.treffpunkteuropa.de/Enzensberger-EU-ist-ein-sanftes-Monster-und-was-ist-mit-dem, последно посетено на 2.05.2014 г.
5. Enzensberger, Hans Magnus, Ach, Europa!, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988.
6. Enzensberger, Hans Magnus. Sanftes Monster Brüssel, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-77222640.html>, последно посетено на 7.04.2014.
7. Enzensberger, Hans Magnus. Sanftes Monster Brüssel oder die Entmündigung Europas. Berlin: Suhrkamp, 2011.
8. Habermas, Jürgen, Ach, Europa, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2012.
9. Habermas, Jürgen, Merkels von Demoskopie geleiteter Opportunismus, <http://www.sueddeutsche.de/politik/europapolitik-merkels-von-demoskopie-geleiteter-opportunismus-1.1082536>, последно посетено на 11.05.2014.
10. Lutzeler, Paul Michael, Schriftsteller und Europäische Union: Reinhold Schneider, Hans Magnus Enzensberger, Adolf Muschg. germanistenvu.ru.1gb.ru, последно посетено на 29.04.2014.
11. Menasse, Robert, 2012, Das Loblied auf Brüssels Bürokraten, <http://www.falter.at/falter/2012/05/15/das-loblied-auf-bruessels-buerokraten/>, последно посетено на 12.02.2014.
12. Menasse, Robert. Der europäische Landbote. Wien: Paul Zsolnay, 2012.
13. Menasse, Robert. 2012, Über die Feigheit der europäischen Politiker, <http://www.zeit.de/politik/2011-09/europa-krise-menasse>, последно посетено на 29.04.2014

²⁴ Adolf Muschg. Geiz und Gier. http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/adolf-muschg-ueber-europa-gier-und-geiz-11912550.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2

²⁵ Habermas, J. Merkels von Demoskopie geleiteter Opportunismus. <http://www.sueddeutsche.de/politik/europapolitik-merkels-von-demoskopie-geleiteter-opportunismus-1.1082536>.

14. Michael Wiederstein, Hans Magnus Enzensberger. Vom sanften Monster, <http://www.schweizermonat.ch/artikel/vom-sanften-monster-1>, последно посетено на 7.05.2014.
15. Minkmar, Nils. Alles bestens in der Zentrale, http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/sachbuch/robert-menasses-der-europaeische-landbote-alles-bestens-in-der-zentrale-11912216-p2.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2, последно посетено на 11.05.2014.
16. Müller-Ullrich, Burkhard. Vom Größenwahn der Eurokratie, http://www.deutschlandfunk.de/vom-groessenwahn-der-eurokratie.700.de.html?dram:article_id=85018, последно посетено на 12.05.2014
17. Spiegel, Hubert. Die Größenwahn frisst ihre Bürger, <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/belletristik/enzensbergers-bruessel-polemik-die-buerokratie-frisst-ihre-buerger-1613005.html?printPagedArticle=true>, последно посетено на 11.05.2014